

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	10/1	2016	29-54
----------------------------	------	------	-------

ESKİ ASUR KAYNAKLARINDA TANRIÇA İŞHARA VE AKREP SEMBOLÜ

Remzi KUZUOĞLU*

Öz

Kuzey Suriye menşeli bir tanrıça olan ve ilk olarak M.Ö. 3.binyılın ortalarında, Ebla metinlerinde¹ ortaya çıkan İshara, Anadolu'da ilk kez Eski Asur Kolonileri Devri'ne ait metinlerde görülmekte, Hitit Çağı'nda ise Kizzuwatna Bölgesi'nin en önemli tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Eski Asurca metinlerden tanrıça İshara'nın tapınağı olduğu, kendisine adaklar sunulduğu ve adının teofor şahıs isimlerinde görüldüğü bilinmektedir. Bu çalışmada ele alacağımız yayınlanmış ve ilk defa burada temas edeceğimiz metinlerin ışığında, bu tanrıçanın Eski Asur Dönemi'ndeki durumunu değerlendirmeye ve bu devre ait silindir mühürler üzerinde görülen akrep tasviri hususunda yeni tespitler yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Eski Asur, Anadolu, Tanrıça, Din, Akrep.

* kuzuoglu@hotmail.com

¹ Bahse mevzu metinler M.Ö. 2400-2250 yılları arasına tarihlendirilen Mardikh II B 1 tabakasında ele geçmiştir. Bkz. Bayram 1998: 54.

Abstract***The Goddess Išhara and the Scorpion Symbol in Sources of the Old Assyrian Period***

Išhara appeared as a goddess first in the Northern Syria in the middle of third thousand B.C. in Ebla texts. She is observed in the Old Assyrian documents in Anatolia, and appears to be the most important goddess of the Kizzuwatna region in Hittite period. It is known in the Old Assyrian texts that the goddess Išhara had a temple of her own, she had votive plaques and her name was observed in theophoric personal names. In the light of the texts, which will be presented here, and some of which were released previously, the status of this goddess in the Old Assyrian period will be investigated; and we will also make some new points on the scorpion symbol, which is observed in the cylinder seals of those times.

Key Words: *Old Assyrian, Anatolia, Goddess, Religion, Scorpion.*

Eski Anadolu tarihinin en önemli dönemlerinden biri, M.Ö. 2. binin ilk çeyreğidir. Eski Asur Ticaret Kolonileri Devri olarak adlandırılan ve yaklaşık olarak M.Ö. 1974-1719 yılları arasına tarihlendirilen bu devre ait bilgileri, başta Anadolu'da olmak üzere, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de ortaya çıkarılan Eski Asurca çivi yazılı metinler² ile bu döneme ait diğer arkeolojik buluntulardan elde etmekteyiz. Zengin içerikleriyle günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceki Asur ve Anadolu toplumlarına ışık tutan bu eserler, Asur ve Anadolu halklarının muhtelif yönlerinin yanında, dini hayatlarına dair az ama önemli bilgiler vermektedir.

Eski Asurca metinler Anadolu halkının inanç sistemi hakkında çok yüzeysel malumat içerir. Ana, Hariharri, Kubabat, Hikiša, Parka, Nipas ve Tuhtuhanu gibi tanrı ve tanrıça isimleri ile bu isimlerle bağlantılı özel günler ve tapınaklara dair ifadeler metinlerden takip edilebilmektedir.³ Öte yandan, Anadolu üslubundaki silindir mühürler üzerindeki tasvirler⁴ ve Kültepe'de ele geçen figürinler, heykelcikler ve libasyon kapları gibi kült eşyaları, yerel halkın inanç sistemini kısmen de olsa değerlendirme imkânı vermektedir. Lâkin, mühürlerde kutsal hayvanlarıyla tasvir edilen tanrı ve tanrıçaları, metinlerde geçen ve daha sonraki dönemde Hitit panteonuna kaynaklık ettiği

² Michel 2003: 119 vd; Michel 2011: 416 vd.

³ Matouš 1965: 175-181; Hirsch 1972: 27-28; Bayram 1990: 456 vd.; Çeçen 1998: 119 vd.

⁴ Özgüç 1965: 21 vd.; Özgüç 2006: 2-8, 18-21; Özgüç 2015: 149-173.

belirtilen tanrı ve tanrıça isimleriyle eşleştirmek şu ana kadar mümkün olmamıştır.⁵

Bilgi kısırlığı Asurluların inanç sistemi hususunda da mevcuttur. Fakat, Eski Asurca belgelerin büyük bir kısmının Asurlu tüccarlara ait olması sebebiyle dini konulardaki kayıtlar Anadolu halkına nazaran daha fazladır. Başta Asur şehrinin baş tanrısı Aşşur olmak üzere, Adad, Şamaş, İstar, Ea ve Anum gibi tanrı ve tanrıça isimleri ile teofor adlar, tapınaklar, din görevlileri, dualar, beddualar, yeminler, adaklar ve hediyelere dair kayıtların mevcudiyeti bilinmektedir.⁶ Bununla birlikte, silindir mühürler ile mühür baskılı bullalar üzerinde yer alan Eski Asur, Eski Babil ve Eski Suriye üslubundaki tasvirler⁷ de, bu çok tanrılı toplumun dini hayatlarına dolaylı olarak temas etmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Anadolu'nun en önemli siyasi ve iktisadi merkezi Kaniş şehridir. Tepe ve Aşağı Şehir'den oluşan bu eski ören yerindeki kazılar Eski Anadolu sivil, idari ve dini mimarisine ait pek çok yapının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Kaniş'te yerel dini mimariyi Tepe'de açığa çıkarılan iki tapınak temsil etmektedir. Kültepe Ib tabakasına tarihlenen ve Anitta ile çağdaş olduğu belirtilen bu yapıların, Anitta'nın Kaniş'i ele geçirdikten sonra inşa ettirdiği tapınaklar olabileceği ifade edilmektedir.⁸ Çivi yazılı belgelerden Asur şehrinin baş tanrısı Aşşur'a ait bir tapınağın Kaniş'te ve diğer kârum'lardaki varlığı bilinse de, şu ana kadar ki kazılarda böyle bir yapı ortaya çıkarılamamıştır.⁹ Ancak, kârum'daki kazılar ve filolojik çalışmalar, bazı kutsal alanların varlığına işaret etmektedir. Dercksen, tanrıça İstar'ın rahibi olan Şu-İstar'ın evinin bir kısmını bu tanrıça için kutsal alan olarak düzenlediğini belirtmekte, ayrıca, Kültepe'de 1949'da kazılan bir evin "8" nolu odasının güneybatı köşesinde bir platforma yerleştirilen yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki stelin de bir Asur altarı olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁰

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden İşhara, Kuzey Suriye menşeli bir tanrıça olup, ilk olarak Sargon Öncesi Dönem'de Ebla'da karşımıza çıkmakta ve bu şehrin en önemli koruyucu tanrıçası olarak kabul edilmektedir.¹¹ M.Ö 24. yy'a tarihlendirilen Ebla metinlerinden, tapınak ve kült görevlilerinin olduğu, altın, gümüş, tekstil, kap ve ekmeğin hediye

⁵ Özgüç 1965: 21; Özgüç 2005: 39-40.

⁶ Hirsch 1972: 27-28; Özgüç 2005: 37-40; Veenhof 2008: 102-105; Dercksen 2011: 59-67; Erol 2014: 37-48.

⁷ Özgüç 1989: 379-380; Özgüç 2006: 8-18, 21; Özgüç 2015: 67-148.

⁸ Özgüç 1999: 46-49.

⁹ Özgüç 2005: 38.

¹⁰ Dercksen 2015: 47-50.

¹¹ Prechel 2009: 1.

olarak sunulduğu, ayrıca kendisi için koyun kurban edildiği bilinmektedir.¹² Akad Dönemi'nde Babil'e kadar yayılan¹³ bir külte sahip olan İshara'nın, Susa'da ele geçen Naram-Sin ile Awan sülalesi kralı Hita arasındaki bir antlaşma metninin Elamca versiyonunda ismi ^dAš-ha-ra olarak kaydedilmekte,¹⁴ III. Ur Dönemi'nde Drehem'de¹⁵ bir tapınağı'nın, Eski Babil Dönemi'nden itibaren de Sippar, Larsa ve Harbidum'daki kutsal alanlarının varlığı bilinmektedir.¹⁶ Eski Babilce teofor isimlerde de görülen İshara'nın, Gilgameş ve Atra-hāsis mitinde tanrıça İstar'ın rolünü üstlendiği ifade edilmekte,¹⁷ Orta Babil ve Orta Asur Dönemi'nde ise, şahıs adlarının yanında, dini ve idari metinlerde de anıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Hititler zamanında, kültürünün Hurriler vasıtasıyla Kuzey Suriye ve Mezopotamya'dan Anadolu'ya geçtiği belirtilen¹⁹ İshara'nın, bu dönemde en az M.Ö. 24. yüzyıldaki kadar değer gördüğü ve Kizzuwatna bölgesinin en önemli tanrıçası olduğu kabul edilmektedir. Öyle ki, Yazılıkaya'da ele geçen Hitit-Hurri panteonuna ait tanrıça tasvirleri arasındaki 50 nolu rölyefin İshara'ya ait olabileceği (Res. 1) ileri sürülmektedir.²⁰ Ugarit metinlerinde de tanrıça ile ilgili bilgiler mevcuttur ve daha çok dini içerikli kayıtlarda kendisinden bahsedilir.²¹ Hastalık/şifa veren, yer altı, bitki, dağ, ırmak, su kaynağı, yeminin kraliçesi, cinsellik/üreme, lanetleme, günah, kan, cinayet, kirlilik ve kötülüklerden arındırıcı tanrıça olduğu kabul edilen²² İshara'nın, insan biçimli tasvirinin belli olmadığı, hayvan biçiminin ise akrep olduğu (Res.2) ifade edilmektedir.²³

İshara, Eski Asur metinlerinden tanıdığımız bir tanrıça olup, onunla ilgili ilk çalışma Hirsch tarafından 1972 yılında yapılmıştır. Eski Asur dini üzerine hazırlanan bu eserde İshara ile ilgili üç metin yeri verilerek²⁴ bazı tespitlerde bulunulmuş, ayrıca Eski Asurca teofor isimlerdeki (*Šu-İshara*, *Ummī-İshara*) geçişleri de listelenmiştir.²⁵ Biz bu çalışmamızda yayınlanmış

¹² Prechel 1996: 5-18.

¹³ Prechel 2009: 1.

¹⁴ Prechel 1996: 22, n. 2.

¹⁵ Nippur'un birkaç km. güneybatısında eski bir yerleşim yeri.

¹⁶ Leick 2003: 94-95.

¹⁷ Prechel 1996: 58-60; Archi 2002: 28-29.

¹⁸ Prechel 1996: 65-90.

¹⁹ Murat 2009: 187-188.

²⁰ Prechel 2009: 1; Taracha 2009: 95.

²¹ Prechel 1996: 134-141.

²² Murat 2009: 188.

²³ Prechel 2009: 1-2.

²⁴ CCT 5, 35d; TMH 1, 7c; TC 3, 106.

²⁵ Hirsch 1972: 25.

ve ilk defa burada ele alacağımız belgelerin ışığında İshara ile ilgili bazı yeni tespitler sunmaya çalışacağız.

Tanrıça İshara yayınlanmış bir metinde, Mezopotamya kökenli tanrılarla birlikte kaydedilmektedir. Bu hususla ilgili metin çeşitli ödemelerin listelendiği Kt. e/k 37'dir.²⁶ Belgeden, tanrı Adad, Šamaš ve tanrıça İshara için altın ve gümüş olarak *ikrubū* ödemesi²⁷ yapıldığı anlaşılmaktadır: “1 1/3 mina 2 šeqel altın (ve) 2 mina 22 šeqel gümüş tanrı Šamaš (için), 1 mina tanrıça İshara (için), 2/3 mina tanrı Adad (için)”. İshara için yapılan *ikribū* ödemesini gösteren bir diğer metin RA 59, 154'tür. Asurlular arasında bir mektuplaşma olan tablette, tanrıça İshara'nın *ikribū*'suna ait 6 šeqel'lik bir paketten şu ifadelerle söz edilmektedir²⁸: “İshara'nın *ikribū*'suna ait 6 šeqel'lik 1 riksum-paketi(nin belgesi)onun önünde kaydedilmiştir”.

İshara'nın bir tanrıçayla birlikte geçişini belgeleyen metin, yerli iki bayan arasındaki bir mektuplaşma olan TC 3, 106'dır. Anadolulular arasındaki bir mektuplaşmada yabancı tanrıçalardan bahsedilmesi sebebiyle dikkat çekici olan bu belgede, tanrıçalar İshara ve İstar için gönderilen küçük eşyalardan bahsedilmektedir. ^fWalawala, ^fAdue'den tanrıçalar için olan 2 boğa figürünü ile yine İshara adına olan bir *kāsum*-kabı'nın Pušu-kēn ismindeki şahıs tarafından getirilip getirilmediğini şu ifadelerle öğrenmek istemektedir²⁹: “İstar ve İshara için 2 boğa (figürünü) ve (ayrıca) İshara için 1 *kāsu*-kabını benim mührümle Pušu-ken sana getirdi mi getirmede mi?”.

Tabletten yerli bayanların Anadolu menşeli olmayan bu tanrıçalara olan ilgilerinin sebebini anlamak zordur. Pušu-kēn tarafından taşınan bu eşyaların ticari değerleri nedeniyle istendiği akla gelmektedir. Bunun yanında, bayan Walawala'nın bu eşyaları tanrıçalara hediye olarak sunacağı da düşünülebilir. Bu durum; yerli şahısların, Anadolulu ilahların yanında, yabancı tanrı ve tanrıçalara da armağanlar sunduklarını gösterir. Her ne kadar, elimizde bu hususu teyit eden yazılı bir belge yoksa da, en azından bu metin, yerlilerin M.Ö. 2. Bin'in ilk çeyreğinden itibaren yabancı tüccarlar vasıtasıyla Mezopotamya ve Kuzey Suriye menşeli tanrı ve tanrıçaları tanıdıklarını ortaya koymaktadır.

²⁶ Kt. e/k 37: ²⁴ 1 1/3 ma-na 2 GÍN KÙ.GI ²⁵ 2 ma-na 22 GÍN KÙ.BABBAR ša ^dUTU ²⁶ 1 ma-na ša Iš-ha-ra 2/3 ma-na ²⁷ ša ^dIM. Bkz. Esen 1994: 42-43.

²⁷ Dercksen 1997: 88-89.

²⁸ RA 59, 154: ⁶ 1 ri-ik-sú 6 GÍN ⁷ ik-ri-bu ša Iš-ha-ra ⁸ pá-nu-šu lá-áp-tù.

²⁹ TC 3 106: ⁵ a-na Iš-ta-ar ⁶ ú Iš-ha-ra 2 ri-mu ⁷ 1 kà-sú-um a-na Iš-ha-ra ⁸ ku-nu-ki-a Pu-šu-<ke>en ⁹ ub-lá-ki-im ¹⁰ lá ub-lá-ki-im.

Metindeki bir diğer dikkat çekici husus tanrıçalara sunulacak olan iki boğa heykelciği ve bir *kāsum*-kabi'dir. N. Özgüç, Kültepe'de ele geçen, yerlilere ait mühürlerdeki en önemli temanın, Hava Tanrıları ile olan ilgisinin altını çizerek, bu tanrıların kutsal hayvanlarının boğa olduğunu vurgulamakta³⁰, T. Özgüç de Kültepe'de Hava Tanrısı'nın kutsal hayvanının, boğa başı biçimli ritonla temsil edildiğini ifade etmektedir.³¹ Kültepe'de ortaya çıkarılan hayvan başı biçimli ritonlar arasında boğa başlı olanların mevcudiyeti bilinmektedir.³² Her ne kadar, TC 3, 106 nolu metinde bahsedilen boğaların formları hakkında bir bilgimiz olmasa da, şimdiye kadar Kültepe'de dört ayağı üzerinde duran tam gövdeli boğa ritonu veya başka formlarda boğa heykelciğinin ele geçmemesi nedeniyle, "2 boğa" şeklinde bahsedilen nesnelere ile Kültepe'de ele geçen boğa ritonlarının kastedilmiş olabileceği akla gelmektedir (Res. 3).

TC 3, 106 nolu metne göre tanrıça İshara için gönderilen bir diğer eşya *kāsum*'dur. Eski Asurca metinlerde adı sıkça geçen altın, bronz ve bakırdan imal edildiği de anlaşılan bu kabın, kadeh veya kâse olabileceği belirtilmektedir.³³ KT VII-a, 294/t'de, yerlilere ait olduğu düşünülen bir yemin ifadesindeki "onların tanrılarının kadehini/kâsesini içecek/boşaltacak" tabiri³⁴ ile CCT 5, 35d'deki "15 sheqel'lik kadehi Aşşurmalik'e onun kurbanı için verdim" ifadesi, bu kabın hem yerliler hem de Asurlular için dini kullanımının olduğunu göstermektedir. N. Özgüç, Kültepe'de ortaya çıkarılan yerli mühürler üzerinde en çok görülen kap formunun kadehler olduğunu belirtmekte, ayrıca, tanrıların farklı tipteki kadehleri ellerinde tutarken tasvir edildiklerini ifade etmektedir.³⁵ Anadolu ve Mezopotamya üslubundaki mühürlerde görülen ve N. Özgüç tarafından "tanrı kadehleri" olarak adlandırılan³⁶ bu kaplar, Kültepe'de ortaya çıkarılan ve altın bir örneği de bulunan³⁷ kadehlerle benzerlik göstermektedir. (Res. 4-7). Buna göre; Kültepe'de ele geçen libasyon eşyaları arasındaki kadehlerle (Res. 8), Eski Asurca metinlerde adı geçen *kāsum* arasında bağlantı kurmak mümkün görünmektedir.

Metinler Anadolu'da bulunan bir İshara tapınağına işaret etmekle birlikte, bu kutsal yapının hangi şehirde olduğu hususunda suskundur.

³⁰ Özgüç 1965: 21.

³¹ Özgüç 2005: 179.

³² Özgüç 2005: 179-181.

³³ *Kāsum* için bkz. CAD K, 253b; Dercksen 1996: 237; Gökçek 2003: 75-77. Tanrıça İstar'a sunulan şimşir'den bir kap için bkz. Prechel 2009: 13.

³⁴ KT VII-a, 294/t: ¹⁴ *kā-sá-am ša i-li-šu-nu* ¹⁵ *i-ša-tí-ma*.

³⁵ Özgüç 1965: 13.

³⁶ Özgüç 1965: 13-14.

³⁷ Özgüç 1965: 13

Ancak, İshara'ya ait bir tapınağın Kültepe'de höyük üzerinde olabileceğine dair bazı yorumlar bulunmaktadır.³⁸ Az sayıdaki belgede genellikle İshara tapınağına gidildiğinde (met: çıkıldığında) bazı şahıslara gönderilen veya verilen gümüşle ilgili kayıtlar mevcut olup, “*Hasat zamanı İshara tapınağı'na çıktığında*”³⁹, “*Birbuçuk şeqeli Luzina İshara Tapınağı'na çıktığında ona gönderdim*”⁴⁰, “*Birbuçuk şeqel gümüşü İshara Tapınağı'na çıktığında Aşşur-bel-awatim'e gönderdim*”, “*İki şeqel gümüşü Şu-Iştar İshara Tapınağı'na çıktığında ona gönderdim*”⁴¹ ve “*Amcam, İshara Tapınağı'na çıktığında 5 şeqel gümüşü onun kurban parası olarak ona verdim*”⁴² gibi ifadeler İshara Tapınağı'nın varlığına işaret etmektedir. Metinlerde tanrıçanın hizmetinde olan bir din görevlisinden bahsedilmemekte, ancak bir belgedeki “*Tanrıça İshara'nın kaşşum-memuru*” ifadesinden,⁴³ Anadolu'da tanrıçanın hizmetindeki bir görevlinin⁴⁴ varlığı anlaşılmaktadır.

İlk defa burada ele alacağımız Kt. 88/k 487 nolu metin, tanrıça İshara tapınağına ait müstakil bir yapıdan bahsetmesi sebebiyle oldukça dikkat çekicidir.⁴⁵ Belge, Kültepe'de 1988 yılında ortaya çıkarılan, Asurlu tüccar Aşşur-rē'i'nin oğlu Pilah-İştar'ın arşivine aittir.⁴⁶ Yaklaşık olarak M.Ö. 1884-1864 yılları arasında Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan Pilah-İştar'a⁴⁷ meslektaşı Ennum-Aşşur tarafından yazılan bu mektuptan; İshara tapınağına ait bir yapının, Ennum-Aşşur'un evinin üzerine çöktüğü ve evin yıkıldığı anlaşılmaktadır. Metnin sonunda Ennum-Aşşur, dışarıda yaşamak zorunda kaldığını belirterek, meslektaşından finansal destek rica etmektedir.

³⁸ Barjamovic-Larsen 2008: 152; Michel 2015: 179; Dercksen 2015: 47.

³⁹ TMH 1, 7b: ³ e-ša-dim ša i-nu-mi ⁴ [a-na] É Iš-ha-ra té-li-ú

⁴⁰ CCT 5, 35d nolu metinde: ⁹ 1 ½ GÍN i-nu-mi ¹⁰ Lu-zi-na a-na É ¹¹ Iš-ha-ra e-li-ú ¹² ú-šé-bi-ils-šu-um

⁴¹ Kt. 91/k 201: ⁶ 1 ½ GÍN KÙ.BABBAR i-nu-mi ⁷ a-na É Iš-ha-ra e-li-[ú] ⁸ a-na A-šur-bel-a-w[a-tim] ⁹ ú-šé-bi-ils ... ²² 2 GÍN KÙ.BABBAR i-nu-[mi] ²³ Šu-Ištar a-na É Iš-ha-ra ²⁴ e-li-ú ú-šé-bi-ils-šu-u[m]. Metnin ilgili kısımlarını kullanmama izin veren Prof. Dr. K.R. Veenhof'a teşekkür ederim.

⁴² Kt. 94/k 1685: ⁷ i-nu-mi ⁸ ma-ha-i É Iš-ha-ra ⁹ e'-li-ú-ni 5 GÍN KÙ.BABBAR¹⁰ ni-qí-i-šu a-dí-šu-um, Barjamovic-Larsen 2008 : 152.

⁴³ Kt. 94/k 432: ¹⁹ ... a-na kà-šit-im ²⁰ ša Iš-ha-ra... Metnin ilgili satırlarını kullanmama izin veren Dr. Gojko Bajramovic'e teşekkür ederim.

⁴⁴ *Kaşşum*: CAD K 292'de “Anadolu'da yüksek bir memuriyet”, CDA, 286'da ise “kült görevlisi” manası verilmektedir.

⁴⁵ Kt. 88/k 487 ve Kt. 88/k 697 nolu tabletler TÜBİTAK tarafından desteklenen 108K260 nolu proje kapsamında çalışılmıştır. Tabletleri kullanmama izin veren Prof. Dr. Sebahattin Bayram'a teşekkür ederim.

⁴⁶ Arşiv için bkz. KT VII: 1-32.

⁴⁷ KT VII: 19-22.

Kt. 88/k 487*um-ma En-um-A-šur-ma**a-na Pi-lá-ah-Ištar qí-bi₄-ma**a-hi a-ta be-lí a-ta**[a]-lá-nu-kà a-ha-am ša-ni-am*5. *[ú]-lá i-šu / a-na**[u₄-mì] ša té-ťá-ra-ni**[eť-ra-n]i-ma / lá a-ma-ší-kà**[lu] šu²-um-kà / be-et**gu₅-mu-ur-tim / ša Iš-ha-ra*Ak. 10. *a-šé-er / be-tí-a**im-qú-ut-m[a] / be-tí-a*Ay. *i-dí-ma / i-na ki-dim**wa-áš-ba-ku be-lí a-ta**a-šé-er KÙ.BABBAR^{áp}-kà*15. *5 GÍN pá-ni-am / ú-kà-lu**ù u₄-ma-am KÙ.BABBAR ma-lá**ra-du-im / ra-dí*-a-ma***Met: eš**qá-tí / a-na áš-ri-šu-nu**lu-ta-er-ma lu šu-um-kà*20. *[a-hi a]-ta be-lí a-ta**[KÙ.BABBAR]1 GÍN lá tù-šé-qá-ra-ma*Ük. *li-bi₄ lá*Sk. *i-[ma-ra-aš] a-na**ma-nim [ša]-nim*25. *lá-áp-nu*

¹⁻² Ennum-Aššur şöyle söylüyor, Pilah-Ištar'a söyle: ³⁻⁵ Sen kardeşimsin, sen beyimsin. Senden başka kardeşim yoktur. ⁵⁻⁷ Beni (finansal olarak) koruyabildiğin zamana kadar koru! Seni unutmayacağım. (Bu durum) senin şanın olsun. ⁸⁻¹³ (Tanrıça) Išhara'nın *g/kummurtum* evi benim evimin üzerine çöktü ve evimi yıktı, dışarıda yaşamaktayım. ¹³⁻¹⁷ Sen beyimsin. Senin gümüşün üzerinden 5 *šeql*'i daha önce alıkoydular ve şimdi ilave edebildiğin kadar gümüşü ilave et ki ¹⁸⁻²¹ hissemi onların yerine iade edeyim ve (bu durum) senin şanın olsun. Sen kardeşimsin, sen beyimsin, ²¹⁻²⁵ 1 *šeql* dahi olsa gümüşü (masraf olarak) artırma ki kalbim hastalanmasın. Başka kime başvurayım?

Açıklamalar:

6: [*u₄-mì*] *ša té-tá-ra-ni* [*e₇-ra-n*]*i-ma* ifadesindeki, *e₇ēru* fiilinin “birini finansal zorluklardan korumak” anlamı ve Eski Asurca metinlerdeki benzer geçişleri için bkz. CAD E, 402 3. a).

8-9: *be-et k/gu₅-mu-ur-tim / ša Iš-ha-ra*, “(Tanrıça) İşhara’nın *g/kummurtum* evi” ifadesindeki “*g/kummurtum* evi” tamlaması Eski Asurca metinlerde ilk defa görülmektedir. Benzer bir ifade CAD K, 536’da *bīt kumurrê* olarak geçmekte ve “hurma depolama binası” olarak tercüme edilmektedir.

“*bēt k/gummurtim*” tanrıça İşhara tapınağından bağımsız kutsal bir yapı olmalıdır. Mektubun Kaniş’te yaşayan Pilah-İştar’a gönderilmiş olması, bu yapının, Kaniş dışında başka bir şehirde olduğunu göstermekte, bu durum; Kaniş’te olması kuvvetle muhtemel İşhara tapınağından başka, Anadolu’nun diğer şehirlerinde de Anadolu kökenli olmayan ilahlar adına kutsal mekânların olabileceğini ortaya koymaktadır. Bahse mevzu bu yapının hangi şehirde olduğu hususunda Kt. 88/k arşivinden bilgi elde etmek oldukça güçtür. Çünkü, arşivin Pilah-İştar’a ait kısmında patronomik ve baba ismi olmaksızın kaydedilen birden çok Ennum-Aşşur ismi bulunmaktadır. Bu sebeple de, Kt. 88/k 487 nolu mektubu yazan ve evi yıkılan Ennum-Aşşur’u benzer diğer isimlerle eşleştirmek zordur. Bununla birlikte, Kt. 88/k 314 nolu metin, Şalim-Aşşur’un oğlu Ennum-Aşşur’un Pilah-İştar’a mektubudur. Belgede, Ennum-Aşşur’un Turhumit şehrinden Pilah-İştar’a bir *tahsistum*-belgesi gönderdiği bilgisi mevcuttur. Kt. 88/k 908’den ise baba ismi kaydedilmemiş olan Ennum-Aşşur’un adresinin Tawiniya olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı Ennum-Aşşur’un evinin yıkılmasına neden olan “*bēt k/gummurtim*”in bulunduğu yeri kesin olarak söylemek mümkün görünmemektedir.

Metinde bu yapının ebatı ve işlevi hususunda bilgi mevcut değilse de, *bēt k/gummurtim*’in tanrıça İşhara adına sunulan adakların ve hediyelerin toplandığı kutsal bir yapı olabileceği düşünülmelidir.

17: *radā’um, redû* A fiilinin II. kalıpta “katmak, ilave etmek” manası için bkz. CAD R, 239 b.

21: (*w*)*aqāru* “nadir olmak, pahalı olmak, değerli olmak” fiilinin III. kalıptaki anlamı için CAD A/II, 206 3.’te “nadir yapmak; değer biçmek; saygı göstermek; onur vermek” karşılıkları verilmiştir. Veenhof AOATT s. 445’te (bir şeye) değer katmak; değerini artırmak” anlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Kt. 88/k 697 nolu tablette tanrıça İşhara, kurban parası için yapılan bir ödemenin tarihlendirilmesi ile ilgili olarak kaydedilmektedir. Metinde, Buzua isimindeki şahsa 1 şeql gümüşün, tanrıça İşhara'ya ait bir heykelin, bir şahsın evinde konulduğu (Met: oturduğu) zaman verildiği belirtilmektedir. Belge, tanrı veya tanrıçalara ait tapınakların dışında, şahıslara ait özel evlerin de kısmen kutsal mekânlar olarak kullanıldıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Kurban parasını veren şahsın ismi belgede kayıtlı değildir. Ancak, arşivin geneline bakıldığında, ödemeyi yapan kişinin Pilah-İştar olduğu anlaşılmaktadır.

Kt. 88/k 697

1 GÍN KÙ.BABBAR

a-na Bu-zu-a

i-nu-mì

Iř-ha-ra

Ay. 5.

i-na

be-tì-şu

ú-řé-<ří>-bu-ni

a-ni-qí-şu

Ak.

a-dí-şu-um

¹⁻² 1 şeql gümüşü, Buzua'ya,³⁻⁷ (tanrıça) İşhara('nın heykelini) onun evinde oturttukları zaman,⁸⁻⁹ onun adağı için ona verdim.

Açıklama:

3-7: *inūmi Iřhara ina bēti-řu uřēřibuni* “(tanrıça) İşhara('nın heykelini) onun evinde oturttukları zaman” ifadesini, bir şahsa ait evin bir bölümünün tanrıça İşhara adına kutsal bir mekâna dönüştürülmesi ve tanrıçaya ait bir heykelin de bu alana konulması şeklinde anlayabiliriz. Her ne kadar metnin genel akışından, tamamı İşhara'ya ait bir yapıdan bahsedilmesi beklense de, metnin 5-6. satırlarındaki *ina bēti-řu* ifadesinin 3.t.ř. maskülen yazılması, cümleyi tanrıça İşhara ile irtibatlandırmaya mâni olmaktadır. Aksi durumda, eđer bir yazım yanlışı yapılmamışsa, ifadenin *ina bēti-řa* şeklinde yazılması beklenirdi.

Metinde tanrıça İşhara'nın heykelinin konulduğu evin kime ait olduğu hususu açık değildir. Her ne kadar Kt. 88/k veya diğer arşivlerden Buzua'nın bir din görevlisi olduğuna dair bilgi edinemesek de, metnin akışından heykelin konulduğu yapının Buzua'ya ait olabileceği ilk olarak akla gelmektedir.

Özel mülklerin kutsal mekânlara kısmen de olsa dönüştürüldükleri hem filolojik hem de arkeolojik çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu duruma en güzel örnek, tanrıça İstar'ın din görevlisi olan Şu-İstar'ın Kaniş'teki evinden tanrıçaya ait heykelin ve değerli eşyalarının çalınmasına dair bilgi veren metindir.⁴⁸ Bunun yanında, Kültepe'de 1949'da ortaya çıkarılan bir evin, "8" nolu odasının güneybatı köşesinde bir platforma yerleştirilen yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki stel de bu hususu destekler görünmektedir.⁴⁹

Tanrıça İshara ve Akrep Sembolü

Dini bir simge olarak ilk defa günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce Anadolu'da, Göbeklitepe'de karşımıza çıkan akrep figürü (Res. 9), Mezopotamya'da Erken Hanedanlık, Akad Devri ve III. Ur Hanedanı silindir mühürleri ile diğer arkeolojik eserler üzerinde sıkça yer almaktadır.⁵⁰ Bununla birlikte, Kültepe'de ele geçen ve Eski Asur Devri'ne ait Mezopotamya menşeli silindir mühürler üzerinde de akrep tasvirleri görülmektedir.

M.Ö. 12 yy.'a tarihlendirilen ve IV. Babil Sülalesi kralı I. Nebukadnezar'a ait olan bir sınır taşı üzerinde tanrıça İshara'nın sembolü akrep, hava tanrısı Adad'ın sembolü olan ve üzerinde çift kollu yıldırım taşıyan bir boğa ile birlikte tasvir edilmektedir.⁵¹ Böyle bir benzerlik 1962 yılında Kültepe'de kârum'un II. katında açığa çıkarılan Asurlu tüccar Uşur-şa-İstar'a ait evin arşivinde ele geçen Eski Asur üslubundaki sekiz baskıda da görülmektedir (Res.10-15). I. Nebukadnezar'a ait sınır taşındaki boğa-akrep birlikteliğinin, Kültepe'de ele geçen mühür baskılarında da karşımıza çıkması, bu birlikteliğin Eski Asur Devri'ndeki tezahürü olmalıdır. Buna göre, Kültepe'de ele geçen diğer mühür baskıları üzerindeki akrep tasvirlerinin de (Res.16-18) tanrıça İshara'yı temsil ettiği düşünülmelidir. Eğer bu yorumumuz doğruysa; İshara kültürünün, M.Ö. 2. Bin'in başlarında mühürler üzerinde tasvir edilecek kadar önemli olduğu ve Asurlu tüccarlar arasında Mezopotamya kökenli diğer tanrı ve tanrıçalar kadar önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ilk defa Kassitler zamanında akrep biçiminde tasvir edildiği belirtilen⁵² İshara'nın, bu görünüşünü Kassit Devri'nden daha önce, M.Ö. 2. Bin'in başlarında, Eski Asur Devri'nde aldığı da ortaya çıkmaktadır.

⁴⁸ Dercksen 2015: 45 vd.

⁴⁹ Dercksen 2015: 47-50.

⁵⁰ Bu dönemlere ait akrep tasvirli mühürler için bkz. Duymuş Florioti 2014: 349.

⁵¹ Leick 2003: Res. 10.

⁵² Black – Green 1992: 110.

Sonuç olarak; Anadolu’da birden fazla yerde kutsal bir mekân olduğu anlaşılan tanrıça İshara’nın, az sayıdaki belgeye göre (Bkz. Tablo 1) Tanrı Adad, Šamaš ve tanrıça İstar ile birlikte zikredildiği, hizmetinde *kāššum*-görevlisi bulunduğu, adına kurban ve takdis için gümüş bağışlandığı, ayrıca hediyeler sunulduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, başta TC 3, 106 nolu metin olmak üzere, Eski Asurca belgeler Anadoluluların iktisadi veya dini sebeplerle de olsa yabancı tanrı ve tanrıçaları tanıdıklarını göstermektedir. Asur Ticaret Kolonileri Devri boyunca devam eden bu tek taraflı etki, daha sonraki dönemde Hitit dini yapısına yansımış, bu durum belki de, Hitit panteonunda yer alan pek çok Anadolulu olmayan tanrı ve tanrıçanın, Hitit toplumu tarafından daha çabuk benimsenmesine vesile olmuştur.

Metin No	Adad ve Šamaš ile	İstar ile	İkrību	Niqium	Tapmak	Görevli	Hediye
CCT 5, 35d				X	X		
RA 59, 154			X				
TC 3, 106		X					X
TMH 1 7b					X		
Kt. e/k 37	X		X				
Kt. 88/k 487					X		
Kt. 91/k 201					X		
Kt. 94/k 1685				X	X		
Kt. 94/k 432						X	

Tablo 1

KAYNAKÇA

- Archi 2002: A. Archi, "Formation of the West Hurrian Pantheon: The Case of İşhara", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History, Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Indiana, 2002: 21-34.
- Barjamovic-Larsen 2008: G. Barjamovic-M.T. Larsen, "An Old Assyrian Incantation against the Evil Eye", *Altoriental. Forsch.* 35, 2008: 144-155.
- Bayram 1990: S. Bayram, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Wade İfadeyi ve Çıkan Neticeler", *10. T.T.Kong. (22-26 Eylül 1986) Bildirileri II.*, T.T.K.Basımevi, Ankara 1990: 453-462.
- Bayram 1998: S. Bayram, "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması. 3. *Hititoloji Kongresi (16-22 Eylül 1996) Bildirileri*, Ankara 1998: 53-62.
- Black-Green 1992: J. Black-A. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, British Museum Press, London 1992.
- Çeçen 1998: S. Çeçen, "Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", *3. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998: 119-124.
- Dercksen 1996: J.G.Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul.
- Dercksen 1997: J.G.Dercksen, "The silver of the Gods on Old Assyrian ikribū", *Archivum Anatolicum 3, Studies Emin Bilgiç*, Ankara 1997: 75-100.
- Dercksen 2011: J.G.Dercksen, "The Exchange of Sacrificial Gifts Among Old Assyrian Merchants", *Studies J.W. Meijer*, 2011:67-59.
- Dercksen 2015: J.G.Dercksen, "The Goddess who was Robbed of her Jewellery. Ishtar and her Priest in an Assyrian Colony", *Anatolica XLI*, 2015: 37-59.
- Duymuş Florioti 2014: H. Duymuş Florioti, "Arkeolojik ve Yazılı Kayaklar Işığında Mezopotamya'da Akrep Sembolü", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XIX, 2014: 347-370.

- Erol 2014: H. Erol, “Anadolu’nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54/2, 2014, 37-48
- Esen 1994: İ. Esen, “1953 Yılı Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan Bir Grup Vesika”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1993 Yıllığı*, Ankara, 1994: 34-53.
- Gökçek 2003: L.G. Gökçek, “Kültepe Metinlerinde Geçen Kaplar”, *Archivum Anatolicum* VI/2, Ankara 2003: 73-87.
- KT VII-a: S. Bayram-R. Kuzuoğlu, *Kültepe Tabletleri VII-a, Aşşur-rē’ī Ailesinin Arşivi I. Cilt:Aşşur-rē’ī’nin Kendi Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Kulakoğlu 2010: F. Kulakoğlu, Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Kārumu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 78, İstanbul 2010.
- Leick 2003: G. Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, London-New York, 2003.
- Hirsch 1972: H. Hirsch, *Untersuchungen zur altassyrischen Religion*, AfO 13/14, 1972, Osnabrück.
- Matouš 1965: L. Matouš, “Anatolische Feste Nach “Kappadokischen” Tafeln”, *Studies Landsberger*, 1965: 175-181.
- Michel 2003: C. Michel, *Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals and the Results of the Excavations at Aşşur, Kültepe/Kaniş, Acemhöyük, Alishar and Boğazköy*, Nederlands Instituut Voor Het Nabue Oosten, 2003.
- Michel 2011: C. Michel, “Old Assyrian Bibliography 2”, *Archiv für Orientforschung*, 52, 2011: 416-437.
- Michel 2015: C. Michel, “Were There Only Merchants at Aşşur and Kaneš? Overview of Professions Attested in the Old assyrian Sources, Cahit Günbattı’ya Armağan, A.Ü. D.T.C.F. Sumeroloji Anabilim Dalı Yayınları No: 417, Ankara 2015: 171-183.
- Murat 2009: L. Murat, “Goddess İşhara”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/45, 2009: 159-189.
- Özgüç 1965: N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Türk Tarih Kurumu YayınlarıV/22, Ankara, 1965.
- Özgüç 1989: N. Özgüç, “Bullae from Kültepe”, *Studies T. Özgüç*, Ankara, 1989: 378-406.

- Özgüç 2006: N. Özgüç, *Kültepe-Kaniş / Neša. Yerli Peruwa ve Aşşur-imitti'nin Oğlu Assur'lu Tüccar Uşur-ša-Iştar'ın Arşivlerine ait Kil Zarfların Mühür Baskıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V/50, Ankara, 2006.
- Özgüç 2015: N. Özgüç, *Acemhöyük – Buruḫaddum I, Silindir Mühürler ve Mühür Baskılı Bullalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V/7, Ankara, 2015.
- Özgüç-Tunca 2001: N. Özgüç-Ö.Tunca, *Kültepe-Kaniş Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Özgüç 1999: T. Özgüç, *Kültepe-Kaniş/Neša Sarayları ve Mabetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları V/46, Ankara 1999.
- Özgüç 2005: T. Özgüç, *Kültepe, Kaniş/Neša*, Y.K.Y., İstanbul, 2005.
- Prechel 1996: D. Prechel, *Die Göttin Išhara*, Ein Beitrag zur altorientalischen Religionsgeschichte, Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens, Band 11, Münster, 1996.
- Prechel 2009: D. Prechel, *Iconography of Deities and Demons, Electronic Pre-Publication*, Last Version 1 July 2009.
- Schmidt 2007: K. Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe*, Çev: Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Seeher 2011: J. Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar, Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, Ege Yayınları, İstanbul 2011.
- Taracha 2009: P. Taracha, *Religions of Second Millennium Anatolia*, Dresdner Beiträge zur Hethitologie, Band 27, Wiesbaden, 2009.
- Veenhof 2008: K.R.Veenhof, *Mesopotamia, The Old Assyrian Period*, Annaherungen 5. Orbis Biblicus et Orientalis 160/5 Fribourg-Göttingen, 2008.

Kt. 88/k 487 Ön Yüz

Kt. 88/k 487 Alt Kenar

Kt. 88/k 487 Alt Kenar

Kt. 88/k 487 Arka Yüz

Kt. 88/k 487 Üst Kenar

Kt. 88/k 487 Sol Kenar

Kt. 88/k 487 Sol Kenar

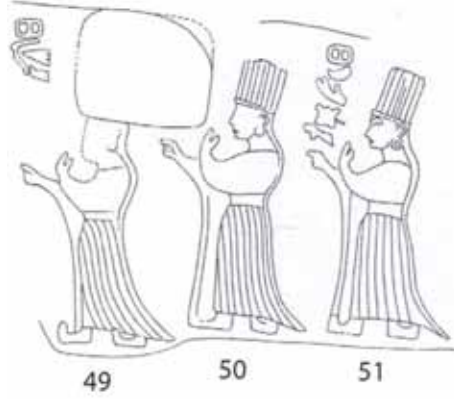
Kt. 88/k 697 Ön Yüz

Kt. 88/k 697 Alt Kenar

Kt. 88/k 697 Arka Yüz

Res. 1: 50 nolu rölyef tanrıça İşhara ile irtibatlandırılmaktadır. Çizim için bkz. Seeher 2011: Res. 76: 74.

Res. 2: I. Nebukadnezar'a ait sınır taşı (M.Ö. 12 yy.). Altta tanrıça İşhara'nın simgesi akrep ile birlikte hava tanrısı Adad'ın sembolü boğa üzerinde çift kollu yıldırım ve tanrı Ea ile ilişkilendirilen kaplumbağa tasviri yer almaktadır. Bkz. Leick 2003: Res. 10.

Res. 3: Kültepe’de ele geçen boğa veya öküz başı biçimli ritonlardan bazı örnekler.
Bkz. Özgüç 2005: 179-180.

Kt. c/k 1367A

Res. 4: Özgüç-Tunca 2001: Lev./Pl. 8 CS 47

Kt. g/k 171C

Res. 5: Özgüç-Tunca 2001: Lev./Pl. 9 CS 54

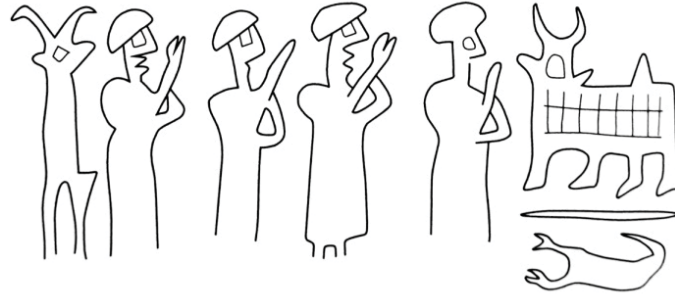

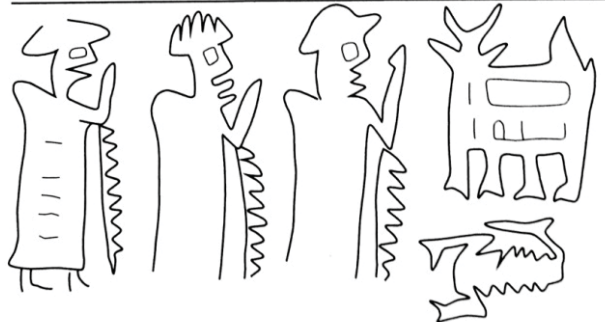
Kt.n/k 1798B

Res. 11: Özgüç 2006: Lev./Pl. 44 CS 528

Kt.n/k 1800A

Res. 12: Özgüç 2006: Lev./Pl. 44 CS 531

Kt.n/k 1829B

Res. 13: Özgüç 2006: Lev./Pl. 52 CS 582

Kt.n/k 1892C

Res. 14: Özgüç 2006: Lev./Pl. 70 CS 716

Kt.n/k 1930B

Res. 15: Özgüç 2006: Lev./Pl. 78 CS 777

Kt.d/k 51D, a/k 1159

Res. 16: Özgüç 2006: Lev./Pl. 15 CS 17

Kt.n/k 1698D

Res. 17: Özgüç 2006: Lev./Pl. 21 CS 356

Kt.n/k 1735A

Res. 18: Özgüç 2006: Lev./Pl. 27 CS 397

